

JAAN JUNG AJALOO RADADEL

Ants VIIRES

Kodune address: Kaubamaja 6–12, 10143 Tallinn, Eesti

Vaatluse alla on võetud Jaan Jungi teedrajav osa Eesti ajaloo populariseerimisel. Ärkamisaja alguseks oli eesti keeles avaldatud vaid puudulikku informatsiooni kohaliku ajaloo kohta. C. R. Jakobson lõi oma esimeses ajalookõnes (1869) skeemi eestlaste muistsest valgusajast, millele Saksa vallutuse järel järgnes sajanditepikkune pimeduseaeg, kuhu alles nüüd hakkavad tungima koidukiired. See skeem vajas sisustamist tegeliku ajalookäiguga, millest polnud kuigivõrd ülevaadet. Üks esimesi selle tühiku täitjaid oli külakoolmeister Jaan Jung, tüüpiline ärkamisaeagne iseõppinud rahvavalgustaja, kes 1874–1879 avaldas üheksast raamatust koosneva seeria “Kodu-maalt”, milles ta asetas rõhu kohaajaloole. Veelgi olulisem saavutus oli tema Henriku kroonika tõlge (1881–1884). Kohaajaloo suunda jätkas Halliste ja Karksi kihelkonna ajalugu (1893). 1880–1900 kogus Jung suure hulga andmeid Eesti arheoloogiliste kinnismuististe kohta, luues nii kindla aluse eesti arheoloogiale.

KUIDAS TEADUSÕLIKOOLE SOOME JÕUDIS

PIIRITAMATA

Eesti arheoloogia teerajaja Jaan Jungi 1985. aastal erilise tähelepanuta möödunud 150. sünniaastapäevale tagasi vaadates kirjutas Vello Lõugas mõni aasta hiljem: “Paraku kutsus juubeliaasta esile vaid pinnavirvendusi; meenutused Jungist on püsinud V. Reimani järelhüüete (1900 ja 1910, viimane “Muinasajateaduse” III osa eessõnana) piirides. Analüüsimate on jäänud Jungi mahukas ja mitmekesine trükitoodang, välja selgitamata selle kujunemine ja Jungi kui loovisiku tõeline suurus.”¹

Nii on kahjuks jätkunud tänini. See ärkamisaja vaikne iseõppinud töömees ja rahva ajalooteadvuse vormija on meie kultuuriloo väljaspool arheoloogia spetsiaalsust jäänud teenimatult üpris kõrvalisele kohale. Üritan järgnevas seda lünka pisutki vähendada, võttes lähema vaatluse alla tema trükis avaldatud tööd ajaloo valdkonnas.

Sissejuhatauseks väärrib meenutamist, et kuni ärkamisaja alguseni ei olnud valdaval osal eestlastest oma ajaloo käigust kuigivõrd lähemaid teadmisi. Alles

¹ Lõugas, V. Kodu-uurijad ja eesti arheoloogia kujunemine. Jaan Jung 150. – Kodu-uurimise teateid, 13. Tallinn, 1988, 37.

Carl Robert Jakobsoni isamaakõned töid rahva silmade ette muistse iseolemise, mida suureks ehtisid “Kalevipoeg” ja põhiosas Soomest üle võetud mütoloogilised kujud. Jakob Hurda 1871 Eesti Postimehe veergudel avaldatud “Mõni pilt isamaa sündinud asjust” (kirjutatud juba 1868, eraldi raamatuna “Pildid isamaa sündinud asjust” aga alles 1879) vestis esmajoones selle iseolemise kaotamise loost. Järgnevast, ligi seitsesada aastat kestnud “pimeduseajast” ei teadnud rahvas suurt midagi peale uduste mälestuste sõjariüüsteist ning katku- ja näljaaegade hävitustööst.

Selle tühiku täitmiseks alustas 1870. aastail tõsisemat tööd Jaan Jung, kes alates 1857. aastast töötas koolmeistrina Abja valla Kaidi külakoolis ja oli keskea lävel 1869 iseõppinuna sooritanud kihelkonnakooli õpetaja eksami. Juba 40. eluaastale liginedes hakkas ta 1874. aastal Tartus Heinrich Laakmanni kulu ja kirjadega välja andma oma ajaloole pühendatud raamatusarja “Kodu-maalt”. Võib arvata, et teda innustasid sellele üritusele Jakobsoni kolm isamaakõnet ja Hurda “Pildid”. Valdavalt sisaldas sari, mis 1879. aastal lõppes 9. vihuga, tõlkeid ja ümberkohendusi saksa keelest. See oli toleaegses eestikeelses kirjasõnas laialt kasutatav tava, ja mida muud võiski oodata ühelt külakoolmeistrilt, kellel oli küll sügav ajaloohuvi, kuid puudusid tõsisemad võimalused otseseks uurimistöök. Samuti tavapäraselt jättis Jung üldjuhul osundamata kasutatud algteosed, mille väljaselgitamine nüüd takka järele nõuab kenakesti vaeva. Ootuspäraselt olid need enamasti laiemale lugejaskonnale määratud kirjatükid, mida siis Jungi pidas sobivaks rahvale tutvustada. Korduvalt leidis ta tõlkimiseks palu Riia soliidse kalendri “Rigascher Almanach” lisast.

“Kodu-maalt” nr 1 kandis pealkirja “Liivimaa kuningas Magnus ja Vene Zaar Joann Vassiljevitch IV ehk tükike Vene- ja Läänemere maade ajalugust aastast 1530 kuni 1584” ja sisaldas 87 lk teksti. Eessõnas pöördus Jung lugejate poole selgitusega: “Järeleisvas kirjakeses toon ma teile ühe historialiku lugu, mis suuremalt jaolt meie oma isamaasse puutub. Niisugusid lugusid leiame meie alles vähä oma kirja-vara seast, kuna meie kirjanikud oma jutusi ja lugusid suuremalt jaolt võeramaade lugudest valitsevad. Ommeti peaksivad meile oma isamaal sündinud asjad ka niipalju, kui võimalik, teada olema, et neid kül vähä on, siis ommetigi niipalju, kui neid on... Ommeti ei või ma neid asju mitte aja käigu arul korra järele anda, vaid aga nõnda, kuidas siit ehk seält midagi kõlbulikku peasse juhtub; sest need ei pea mitte ajalugude jutustused olema, vaid aga isamaal ja tema naabris sündinud ehk olevad asjad.” Siin on korruga esile toodud nii kirjutaja eesmärk kui ka kindla süsteemita tööviis selle taotlemisel, mis ei saanudki suurtest linnaraamatukogudest kaugel elaval külakoolmeistril teistsugune olla.

Kõnesoleva teose aluseks on Läti kultuuritegelase pastor August Döbneri lugu “König Magnus von Livland und Zaar Iwan Wassiljewitsch IV. von Russland”.² Tõlge on algtekstile võrdlemisi lähedane, Jung on omalt poolt lisanud lõpulõigu Vene tsaarivalitsuse ülistamisega. Villem Reiman on Jungi surma puhul 1900 avaldatud mälestuskirjutises väitnud, et tegu on K. A. v. Busse

² Rigascher Almanach für 1869, 1–66.

raamatu tõlkega.³ Arvatavasti mõtles ta baltisaksa ajaloolase Karl Heinrich von Busse postuumselt Leipzigi 1871 avaldatud raamatut „Herzog Magnus; König von Livland. Ein fürstliches Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert“, mis sisult ei tule tõlke alusena arvesse.

Jungi esimene ajalooraamat sai avalikkuses tunnustava vastuvõtu osaliseks. Eesti Postimehes (22. jaan 1875, nr 4) kirjutab arvustaja -ff (? Andreas Kurrikoff): „Niisugused raamatuid on väga tarvis ja ma usun, et ma õieti teen, kui ma J. Jung'i tänan Eesti rahva nimel, et ta niisugusi raamatuid on hakanud kirjutama. Oleks küll soovida, et see raamat koolides saaks pruugitud historia tundides.“ Teisalt sai Jung raamatu ilmumise puhul mitmeid anonüümseid halvustavaid kirju, mille autoriks ta käekirja alusel pidas Ado Reinvaldi.⁴

Erilist tähelepanu väärrib Jungi raamatu pealkirjas tolle aja kohta ilmselt uudissõnana kasutatud *ajalugu*. Seni oli pikka aega, juba hiljemalt 17. sajandist peale, räägitud ajalooist kui *sündinud asjadest*. Veel Wiedemanni sõnaraamatu esitrukist 1869 võib leida (sub *sündima*) *sündinud asjad* 'Begebenheiten, Geschichte' ja *sündinud-asjade-kirjutaja* 'Geschichtschreiber', samuti uudissõna *historia*, kuid mitte *ajalugu*. Nähtavasti oli Jung üks esimesi, kui mitte kõige esimese, kes seda sõna trükis kasutas, pealegi otse raamatu pealkirjas. Igal juhul pidi sõna tollal juba mingil määral tuttav olema, sest mainitud arvustuses, milles peamiseks etteheiteks Jungile on liiga rohke uute sõnade kasutamine, osutatakse võõristust tundmata vaid tehtud veale selle käänamisel: mitte *ajalugust*, vaid *ajaloost*. Sealjuures ei olnud Jungi kasutus tollal veel üldsegi mitte järjekindel. Nagu nägime, räägib ta sama raamatu eessõnas „historialikust loost“, „sündinud asjadest“, mitmuslikult „ajalugudest“ ja „võeramaade lugudest“, tagapool (lk 86) ka meie „selleaegse isamaa lugust“. Sarja 3. numbris (1875) on juttu „Rootslaste loust“ ja „Hiiumaa ajaloust“. Veel 4. numbris (1876) on samas lauses kõrvuti kasutatud mitmuslikult „suurte ajalugude sündustes“ ja „maailma lugude seas“ (lk 54). Kõik see näitab, et esialgu ei olnud jutuna vestetud loo ja ajaloo vahel selget vahet. Ajaloo tähenduses oli käibel ka lihtsalt *lugu*, mis ongi saksa *Geschichte* vahetu vaste (vrd sel puhul meil tänini tavalisi *kultuurilugu*, *kirjanduslugu* jne, mille paralleel ju *ajalugu* tegelikult on). Üldtarvitavaks kujunes *ajalugu* kümnendi lõpuaastail, kui jäeti kõrvale ka vahepeal mõnevõrra kasutatud sõna *historia*. Ent J. Hurt andis veel 1879 oma ajalooteose raamatuna välja pealkirjaga „Pildid isamaa sündinud asjust“.

Hoolimata sõimukirjadest asus Jaan Jung oma „Kodu-maal“ sarja tõsiselt jätkama. Veel samal, 1874. aastal ilmus nr 2: „Mõnda Isamaa vanust aegust“ (68 lk), milles autor esitas mitmeist allikaist kogutud ja joonealuste viidetega kommenteeritud ajaloolisi lookesi peamiselt Läti alalt, kuid tõi Russowi järgi ka 1343. aasta Jüriöö ülestõusuga seotud tuntud traagilise toomapäeva-loo Viljandi lossist (lk 52–53). Raamatu lõpetab pikem kirjeldus „Kasuka nahad raha asemel Liivi- ja Venemaal“.

³ Eesti Üliõplaste Seltsi album. Viies leht. Jurjev (Tartu), 1900, 9.

⁴ Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKIA), f 43, m 6:30, kiri 1.

Sisult hoopis huvipakkuvam oli nr 3: “Rootslaste väljarändamine Hiiomaalt 1781, ja teiste Eestimaal elava Rootslaste loust aastast 1345 kuni 1800” (1875, 74 lk). Siin siirdus Jung kohaajaloolisele temaatikale, mis edasises kujuneski sarja põhisisuks. Raamatu peaosas moodustab jutustuse vormis esitatud “Väljarändajad. Elupilt Hiiomaa ajaloust”, mis lõpeb soome teadlase Wilhelm Laguse avastuskäiguga ümberasanute Vana-Rootsi külla Ukrainas 1851. aastal. Jutustus on tõlge Carl Russwurmi loost “Die Auswanderer. Lebensbild aus der Geschichte Dagö’s. Nach den Acten zusammengestellt”.⁵

Järgneva kirjutise “Priid Rootslased Eesti maal” põhialuseks näikse olnivat sama Russwurmi tuntud teose “Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö” (Reval, 1855) I köites avaldatud rootslasi puudutavad ürikud, kuigi on kasutatud ka teisi alliktooseid, millest ühele Jung tekstis otseselt osutab. 1345. aastal Padise kloostris ja Pakri rootslaste vahel sõlmitud maamüügi lepingu ja sellega omandatud priiuse kinnituse abt Micheli poolt 1502. aastal on Jung esitanud nii alamsaksa algtekstis kui ka tõlkes. Järgnevad veel tõlked Rootsi valitsejate korduvaist samalaadseist kaitsekirjadest aastaist 1600–1701, sealjuures lisaks Pakrile ka Naissaare, Vormsi ja Noarootsi talupoegadele. Lõpus näidatakse, et 18. sajandil on õiguslikud kokkupõrked rannarootslaste ja kohalike mõisnike vahel ka Vene valitsusvõimude poolt varasemate kaitsekirjade alusel enamasti rootslastele soodsa lahenduse leidnud. Ja ikkagi saadeti priid rootslased Hiiomaalt “Kõrgesaare mõisa alt” 1781 “Uue-Venemaale ära”. Jung mõtiskleb: “Ime on näha, kuidas neid alamate inimeste päälle kippujaid otsego kitsesi kapsta aiast eemale tõrjutakse, aga see ei kesta kuigi kauaks; on kaitsja kord selja pöörnud, siis on isand sokk jälle sees.” Seepärast huvitab teda, “kas Pakri saarlastel veel praegu omad 1345 ostetud maad alles peaksivad olema, või on needsammad ka juba kõige maailma teed läinud. [...] Peaks keegi Pakri saarlane neidsinatsid ridasid lugema, siis oleks ma temale väga tänulik, kui ta omast praegusest maa seisusest mulle mõne sõnaga täadust annaks” (lk 68).

“Kodu-maalt” nr 4 kannab pealkirja “Sõda Volmari linna al ja Rakvere linna õnnetu kadumine” (1876, 70 lk). Raamatu põhiosa, mis esitab lõigu Rootsi ja Poola vahelistest sõjasündmustest 1601 Liivimaal, on võetud jällegi C. Russwurmil. Sedapuhku on tõlgitud tema “Wolmar’s Vertheidigung und Fall. Geschichtliches Bild aus dem Jahre 1601”.⁶ Järgneb usutavasti Jungi enda kirjutatud “Rakvere linna endisest ajaloost”, millele joone all on lisatud ka mitmeid aastaist 1594–1621 pärinevate asjasse puutuvate ürikute tõlkeid.

⁵ Rigascher Almanach für 1866, 22–58. Tegelikult oli sama loo lõunamurdeline, tugevasti (üle kahe korra) lühendatud tõlge “Wällarändaja. Kõnne neist asjust, mes Hio (Dagö) sare pääl sündinu” avaldatud juba varsti pärast algupärandi ilmumist 1867. aasta “Tarto Kalendri” lisas (lk 21–40). Kalendri toleaeagne toimetaja oli Gustav Blumberg. Teda abistas omapoolsete kirjutistega Jakob Hurt, kes aga olevat keeldunud just sellele aastakäigule kaastööd tegemast (vt Põldmäe, R. Jakob Hurda kalendrikirjanduslik tegevus. – Keel ja Kirjandus, 1979, 10, 605). Kas Jung seda tõlget tundis, pole teada.

⁶ Rigascher Almanach für 1871, 1–37.

Nr 5 viib lugejad juba Hurda vahendusel mõnevõrra tuttavaks saanud õnnetu muistse iseseisvusvõitluse aega: “Liivlaste vürst Kaupo, ja sõdimised tema päivil, kui ka Liivi rahvast ja nende kadumisest siin maal” (1876, 76 lk). Kaupot käsitlev tekst oli tõlge omaaegse Viljandi kooliõpetaja Friedrich Dsirne⁷ Henriku Liivimaa kroonika baasil kirjutatud loost “Caupo der Livenfürst und die Kämpfe seiner Tage”.⁸ Kaupo esitatakse selles positiivse kristliku kangelasena. Vastukaaluks lisas Jung refereeringu Garlieb Merkeli kunstmuistendist “Wannem Ymanta eine Lettische Sage” (Leipzig, 1802), mille üheks tegelaseks oli samuti Kaupo, kuid nimetatud “rahva äraandjaks”. Ühtlasi korrigeeris ta joone all Merkeli tehtud ajaloolisi faktivigu. Kõigele järgnes Jungi omapoolne seisukohavõtt (lk 67–68), millest hästi ilmneb tema taotlus ajaloosündmusi ja -tegelasi mõista “seestpoolt”, nende endi aja kontekstis: “Ommeti ei või mina siin ei Kaupot ega Merkeli hukka mõista, sest et nemad koguni teine teisel ajal on elanud, ja teisel hoopis teine eesmärk olnud.” Mõlemad tegutsesid, pilk tulevikku, mõlemast on tagasivaates väidetud, et nad olid oma ajast sada aastat ees.

Raamatu lõpus esitas Jung, tuginedes põhiliselt meie juba tuttava A. Döbneri kirjutisele “Die Liven”⁹, andmeid liivlaste hilisemast saatusest ja tõi Mihkel Veske doktoritöö (1873) abi kasutades kõrvutusi liivi ja Halliste keele vahel, osutamaks liivlaste keelelisele lähedusele eestlastega. Ta nimetas, et nüüd on liivlaste viimased jäänused Kuramaa rannas välja suremas. Ja lõpetas: “Ommeti ei saa nende mälestus meie hulgast mitte kaduma, sest nende nimet kannab ja saab kandma igaveste meie armas ja kallis – **kodu maa!!**”

Nr 6, “Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest” (1876, 116 lk), sisaldas põhiliselt Jungi enda poolt alates 1871 rahva seast kogutud usaldusväärset algupärast materjali, sealhulgas ka pikema ülevaate vanadest tähtpäevadest ja Viru-Nigula kirikukirjadest võetud nõiaprotsessi protokollid aastast 1640. Et tegu on sarja tänapäevani enim tuntud ja hinnatud köitega, pole siin vajadust selle juures pikemalt peatuda.

Kodumaa-sarja kolm viimast numbrit moodustavad omalaadse kohaajaloolise terviku, millest küllaltki palju tundub pärinevat Jungi enda sulest, kuigi ta on tööks loomulikult pidanud kasutama väga mitmesuguseid trükiallikaid. Oma eluloos tõstab ta neist ise esile Läti Henriku, Kelchi, Hiärne ja Russowi kroonikad.¹⁰ Võrdlemisi rohked joonealused viited osutavad mitmeile teistelegi, kusjuures ta nii mõnelgi puhul õiendab kasutatud teostes tehtud vigu. Mis kohtade ajalooga tegeldakse, selgub teoste pealkirjadest: “Sakala maa ja Viliandi lossi ja linna aja loust. Lõpetuseks mõned Viliandi maa rahva vanad jutud” (nr 7, 1878, 78 lk), “Nurmegunde maa ja Põltsama lossi ja linna aja loust” (nr 8, 1879, 36 lk) ja “Järva maa ja Paide lossi ja linna aja loust” (nr 9, 1879, 35 lk).

⁷ Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889, nr 6093.

⁸ Avaldatud teoses: Felliner Blätter I. Herausgegeben von Friedrich Dsirne und Johannes Mayer. Dorpat, 1859, 8–47.

⁹ Rigascher Almanach für 1865, 65–82.

¹⁰ EKIA, f 50, m 8:1, 19.

Sakala ajaloo käsitlus algab umbes 30 lehekülge haarava laiema ülevaatega 13. sajandi alguse sõjasündmusist Eestis, et keskenduda alles seejärel rohkem Viljandile ja Sakalale. Sealjuures korrigeerib Jung joone all üsna mitmel korral talle silma hakanud rohkeid faktivigu tema poolt kasutatud Jegór von Siversi pikas Viljandi vaate ajaloolises kommentaaris Wilhelm Siegfried Stavenhageni tuntud pilditeose “Album Baltischer Ansichten” Liivimaa-köites (Mitau, 1866). Teose väärtust lisab osa “Sakala maa rahva vanaaegsist juttudest” (lk 61–74), milles Jung esitab mitmeid huvipakkuvaid kohamuistendeid. Nurmegunde-vihus näikse ülevaade Põltsamaa ajaloost olulisel määral tuginevat sama Stavenhageni albumi Põltsamaa-pildi juurde kuuluvale tekstile (l6 lk), mille on kirjutanud C. v. Ferrieri. Lisaks sellele on juttu ka autori kodukandist Pelistveres ja raamatu lõpulehekülgedel tuuakse ära huvitavaid ajaloolisi pärimusi Kolga-Jaanist. Pikaajalise Põltsamaa pastorina laialdast kultuuritööd teinud August Wilhelm Hupeli elust ja tegevusest aga läheb Jung suurelt osalt mööda, osutades, et tahab sellest “pikemalt kõnelda” oma sarja järgmises numbris. Seda ta siis teebki Paide-vihu viimasel kuuel leheküljel, tuginedes omaenda sõnul Johann Friedrich von Recke ja Karl Eduard von Napiersky tuntud kirjanike ja õpetlaste leksikonis¹¹ kirjutatule.¹²

Sarja peateeneks võib tagasivaates pidada kohaajaloo rõhutatud esiletõstmist, millega seoses Jung üritas saadaval olevat materjali iseseisvalt läbi töötada ja mingiks tervikuks ühendada. Materjali iseloomust sõltuvalt jäid siin loomulikult esiplaanile sõjasündmused, väepealikud, riigivalitsejad ja kohalikud saksa soost ajalootegijad. Meie seisukohalt erilist tunnustust väärib aga eesti talurahva pärimuste esiletoomine.

Jungi keskseks saavutuseks eesti ajaloo valdkonnas kujunes Henriku Liivimaa kroonika eesti keelde tõlkimine, mille valmimisest tõi eelteate Matthias Johann Eisen 1879 Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul, kahetsedes ühtlasi, et see on tehtud Eduard Pabsti saksakeelse tõlke (1867) järgi.¹³ 1881–1884 tuligi Tartus H. Laakmanni trükkis neljas vihus välja “Läti Hendriku Liivi maa kroonika ehk Aja raamat. Alguskirja järele välja annud J. Jung”, mille Eesti Kirjameeste Selts 1883 võttis oma toimetuste sarja. See läks rahva hulka 1500 eksemplaris. Tähelepanu äratav pealkirjas väljend “alguskirja järgi”. Raamatu eessõnas, mis on dateeritud 6. novembril 1880, väidab tõlkija, et esialgselt, Pabsti järgi tehtud tõlget ei olnud võimalik avaldada, sest väljaandja ei andnud selleks luba. Nii võttis ta kätte, õppis ladina keelt ja tegi uue tõlke ladinakeelse algteksti järgi. Tegelikult pöördus Jung juba 11. juunil 1877 kirjaga J. Hurda kui Eesti Kirjameeste Seltsi presidendi poole, paludes anda nõu, kas E. Pabsti järgi saksa keelest tehtud tõlget tasub jätkata. Hurt oma vastuskirjas 27. juunist 1877 leidis: “...see on üks sant lugu, kui Teie Pabsti järgi tõlkida tahate. See on isegi tõlk ja

¹¹ Recke, J. F. v., Napiersky, K. E. v. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. 4 kd. Mitau, 1827–1832.

¹² EKIA, f 50, m 8:1, 19.

¹³ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879. Tartu, 1879, 7.

tõlgust tõlku teha ei saa keegi kirjamees kiitma. [...] Kes Läti Hindrikut ümber tahab panna, peab Ladina keele tubli tundja olema ja säält tõlkima.”¹⁴ Nii või teisiti, Jung tuli toime tõelise vägitööga tolle aja oludes! Samas avaldab ta veendumust, et küllap varsti tehakse uusi ja paremaid tõlkeid, nagu neid saksa keeleski on olemas terveni kolm. Praeguseks ajaks on neid ka eesti keeles kolm, kuid järgmisi andis oodata. Julius Mägiste tõlge ilmus alles 80 aasta pärast (1962), ja sedagi Rootsi paguluses. Kodumaal tuli uus, teaduslikele nõuetele vastav tõlge Richard Kleisilt välja oma 100 aastat hiljem (1982). Kõik see aitab erilisel esile tõsta Jungi saavutuse väärtust. Seda enam, et ta kroonikale lisas kaardi “Lääne mere maad enne Sakslaste seie tulekut”, esimese sellise eesti keeles.

Kõrvuti “Kodu-maalt” väljaandmisega tärkas Jungil ka tõsine huvi arheoloogiliste muististe vastu, millest lähemalt on kirjutanud V. Lõugas.¹⁵ Ses ühenduses viitab Lõugas põhiliselt vaid tema saksakeelsele kirjutusile Õpetatud Eesti Seltsi väljaannetes. Märkimata on jäänud, et Jung Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1882 ja 1883 avaldas ka pikema eestikeelse ülevaate “Kodumaa Archäologia ehk inimeste elu korra edenemisest ja vana aegsist tarvitus-asjust” (vastavalt lk 22–51 ja 57–81).

Meelejahutajas 1882 (vg 274–287) avaldatud artikliga “Eesti kirja vara hakatusest aastal 1554, ja laulu- jutluse ja piibli raamatu väljaandmisest” tegi Jung põike ka eesti vanema kultuuri- ja kirikuloo valdkonda, tuginedes sel puhul ilmselt põhiliselt Recke–Napiersky teatmeteoses leiduvatele biograafiatele. Esituse lõpus leiab ta: “Soovida oleks, et Eesti Kirjameeste Selts ühe Eesti Kirjameeste Leksikoni ka välja annaks, kuidas Napiersky ja Recke seda juba 1832 aastani teinud.” Vastava ettepaneku oli ta esitanud juba 1877 kirjas J. Hurdale. Tegijaid ei leidunud veel pikka aega.

Jungi ajaloohuvi ühe avaldusena väärrib äramärkimist ka tema ilukirjanduslik tõlge “Liivi maa Vene valitsuse alla saamisest Keiser Peeter I ajal. Histoorialik romaan, Vene kirjaniku Lagetshnikovi järele välja annud J. Jung” (kuues vihus, Tartu, Laakmann, 1882–1886, kokku 435 lk). Tegu on vene kirjaniku Ivan Lazetšnikovi 1831–1833 neljas osas avaldatud ja Venemaal tänini laialt loetava ajaloolise romaani “Последний Новик, или Завоевание Лифляндии в царствование Петра Великого” tõlkega, mille aluseks oli selle saksakeelne tõlge “Die Eroberung Lievlands unter Peter den Grossen”. Nii selgub Jungi arvatavasti 1879. aasta algul C. R. Jakobsonile läkitatud dateerimata kirjast, kus ta sondeerib pinda, kas romaani poleks võimalik avaldada Sakala lisalehes.¹⁶ Tõlkele saksa keelest osutab ka Jungi kasutatud autorinimi, mis oli tavaline selle kirjaniku tollal Saksamaal välja antud tõlkeis (Lagetschnikoff). Raamatu tõlkimist oli Jung alustanud juba 1870. aastate algupoolel. Tema 1874 ja 1876 Tartusse M. Veskele saadetud kirjadest selgub, et ta tollal kasutas Veske vahendust tõlke käsikirja

¹⁴ EKIA, f 43, m 6:30, kiri 4; f 50, m 3:7, kiri 4.

¹⁵ Lõugas, V. Kodu-uurijad ja eesti arheoloogia kujunemine, 38–44.

¹⁶ EKIA, f 47, m 16:40, kiri 7.

toimetamisel trükkal Mattieseni kätte, kellest aga ei saanud raamatu väljaandjat.¹⁷ Raamat ilmus alles kümmekond aastat hiljem Laakmanni kulu ja kirjadega. Tõlke “Eeskõnes” rõhutab Jung: “Iseäranis käib see lugu meie kodumaal seisva Helmet lossi ümber.” See räägib taas kohaajaloolisest rõhuasetusest.

Nimetatud romaaniga samaaegselt andis Laakmann Tartus 1883 välja ka tähelepanuväärse raamatu “Õntsa Dr. Martin Luteruse elu lugu. Luteruse 400 aastase sündimise päeva mälestuseks Eesti evangeeliumi usu rahvalle välja annud J. Jung” (210 lk, 3500 eksemplari, tolle aja kohta suur määr). Sel puhul märkis arvustaja rn. (? Ado Grenzstein): “Luteruse 400 aastase sündimise päev on Eesti kirjandust 8 tootega rikastanud. Pääle eelnimetatud on need enamiste kõik kirja-kesed, mis kirikuõpetajad oma kogudustele soovinud. Täielikumata tööd otsime nende kirjade seast aga asjata, ehk küll mineva aasta varakult enne pidupäeva soovi avaldati, et need, kellesse puudub, seks tähtsaks päevaks täieliku Lutheruse eluloo annaksivad. Aga kui inimesed vaikivad, peavad kivid kisendama. Rahva igatsus läks täide, pidupäevaks ilmus täielik Lutheruse elulugu k o o l m e i s - t e r J. Jungi poolt. [...] Kui Jung tööd käsile poleks võtnud, oleksime praegugi alles Lutheruse pikema eluloota.”¹⁸ Selles ühenduses sobib meenutada, et Jung oli ilmselt sügavalt usule andunud inimene, nagu muide osutavad nii mõnedki passused tema kodumaa-sarjas. Tema raamat ongi jäänud ainsaks usuisa Lutheri üksikasjalisemaks elulooks eesti keeles.

Oma kujunenud tava kohaselt ei märgi Jung selgi puhul, “missuguse ehk missuguste raamatute järele ta selle raamatu kirjutanud”, nagu arvustuses küsitakse. Jung vastab: “Iseäranis on minul Fr. Baum’i väljaanne kokkupaneku eeskujuks.”¹⁹ Oma eluloos märgib ta raamatu kohta: “Tõlge mitmete Saksakeele kirjade, isiäranis Fr. Baumi järele.” Pastor Friedrich Baum oli populaarse saksa kirikuloo “Kirchengeschichte für Haus und Schule” (Nördlingen, 1881) autor. Raamatu teise, põhjalikult ümber töötatud trüki “Kirchengeschichte für das evangelische Haus” (München, 1889) eessõnast selgub, et Baum oli Lutheri juubeliaastaga ühenduses avaldanud 1883 ka raamatu Lutheri eluloost, mis oli niivõrd menukas, et ilmus samal aastal kolmes trükis. Usutavasti oligi see Baumi teos Jungi väljaande peamiseks aluseks. Kahjuks puudub see meie suuremates raamatukogudes.

Jungi järelejäänud paberite hulgas on veel poolik käsikiri “Läänemere maade rahva Orjapõlvest vabaks saamisest, iseäranis Liivimaal. 70nema priiuse aasta mälestuseks kokku korjanud ja välja annud J. Jung” (23 lk tihedat kirja rohkearvuliste joonealuste viidetega), mille eessõna on dateeritud Abjas veebruaris 1889.²⁰ Selles rõhutab kirjutaja, et asja paremaks mõistmiseks tuleb kõigepealt anda “üks lugu, mis järk järgult orjapõlve edasikasvamisest kõneleb. See näitab,

¹⁷ EKIA, f 149, m 5:23, kirjad 1 ja 4.

¹⁸ Oleviku Lisa, 1884, 11, 174.

¹⁹ Oleviku Lisa, 1884, 14, 221.

²⁰ EKIA, f 50, m 9:4.

et keegi muu säädus seda ei ole põhjendanud, kui ainult vägivald ja võimus, mis aegapidi nõnda kaugele oli kasvanud.” Sealjuures – ja jällegi Jungile väga iseloomulikult! – on vajalik, et “meie mitte üksi asjalugu, vaid ka igakordse asja seisust ja tegevate inimeste mõtteviisi tähele paneme”. Vastav ülevaade jääb pooleli 16. sajandi lõpu kohalt.

Jaan Jungi ajalooalaste publikatsioonide sarja lõpetab tema elupõlise tööpaigaga seotud raamatuke “Halliste ja Karksi kirikute ja kihelkondade ajalugu. Halliste kiriku 25-aastase jubileumi mälestuseks 29. Octobril 1892” (Tartu, 1893, 70 lk). 25 aasta juubel tähistab kiriku uuesti avamist 1867, ülesehitatuna pärast 1863. aastal välgulöögi tõttu toimunud tulekahju. Teose alguse paarileheküljelisele infole “vanast ajast” järgneb ülevaade “tuttavast ajast”, kus vestetakse kõigepealt Karksi lossi ning Halliste ja Karksi kiriku ajaloost, mille järel pikemalt käsitletakse mõlema kihelkonna koolide ajalugu 19. sajandil, selgitatakse tuginedes endise kihelkonnakohtuniku August von Dehni kirjutisele Inlandis²¹ Vana-Kariste tuntud Saapa priitalude lugu Rootsiaegsete ürikute najal (vanim neist aastast 1643). Lõpuosa paarkümmend lehekülge “Mõndasugust” sisaldab peamiselt autori enda tähelepanekuid mõlema kihelkonna uuemast ajaloost. Siin äratas juba kaasajal erilist huvi peatükk “Talude müümine ja ostmine”, milles esitatakse nimeliselt poolteistkümmend kohalikku (pms Abja) talumeest, kes 1860. aastaist peale olid ostnud või rentinud mõne mõisa nii oma kihelkonnas kui ka kaugemal – Helmes, Paistus, Suure-Jaanis, Põltsamaal ja Tartumaal või Pihkva ja Vitebski kubermangus. Oleviku arvustaja (? A. Grenzstein) kirjutas seda osa eriti tähtsaks pidades muu hulgas: “See on ju terve Eesti aristokratia, mis säält välja võrsunud. Et need mehed tublid, ettevõtlikud, “hea agara pealehakkamise vaimuga” on, nagu raamatu kirjutaja ütleb, see on omast kohast küll tähtjas ja see on “Abjakatest” tervel maal tuttav, aga see pole veel kõik, mis ühte rahvaliiiget õigeks rahvaliihmeks teeb. Kui palju on neist meestest, kui tohime küsida, oma rahvusele truuks jäänud, kui palju nendest võtavad oma rahva elust ja püüetest osa, katsuvad oma sugurahva haridust tõsta jne. See on veel tähtsam.”²² Tõepoolest! Mulgi tolleaegse ekspansiooni käik on muide meie ajaloos siamaani lähemalt selgitamata.

Olulised on Oleviku arvustuse lõpusõnad: “Raamatut lugedes tõuseb soov, et iga meie suuremgi kihelkonna üle niisugune ajalugu kirjutataks. Et aga igas kihelkonnas seesugust ajaloo tundjat leida ei ole, siis ei või nii järsku selle soovi täitmist mitte loota. Kes aga haritud rahvas tahab olla, peab oma ajalugu tundma, sellep. on seesuguste kirjatööde kokkuseadmist ja laialilaotamist väga soovitada.”

1920.–1930. aastail leidsidki Eesti kihelkonnad oma ajalugudega küllaltki tõsist tähelepanu koguteose “Eesti” maakondlikes köidetes, rääkimata Johan Kõpu kapitaalsest “Laiuse kihelkonna ajaloo” (1937). Edasi aga on meie väike-

²¹ Dehn, A. v. Ueber das Freigesinde Kuiuwsapa unter dem publ. Gute Alt-Karrishof im Hallistschen Kirchspiele. – Das Inland, 1860, 13, vg 258–264.

²² Olevik, 1893, 17. apr., nr 16, lk 356.

kohtade ajaloo alal tehtud edusammud kuni 20. sajandi lõpuni olnud näiteks Soomega võrreldes üpris kesised ja üldsegi mitte süstemaatilised, hoolimata kõigist tehtud pingutustest kodu-uurimise valdkonnas. Kauge teerajaja Jaan Jungi tagasihoidlikud taotlused ses suunas on seda enam ära teeninud väärtustava meeldetuletamise.

Oma vanapõlves kirjutatud eluloo algusosas maalib Jung pilte lapsepõlvest. Märkimisväärne on tema emale omistatud tiraad isamaast.²³ Selle olevat ema esitanud, kui leidis poisi katusel koduümbruse maastikku imetlemas. “Enne sinu isat asusivad selle maa sees sinu isa isad. Enne neid asusivad jälle nende isad ja esiisad, ei üksi selles talus, vaid ka mõnes muus talus ja mõne muu maa jao sees. See maa oli nende oma ja sellepärast on ta meie isaisade maa, keda meie, nende lapsed, päranduseks oleme saanud. Siin on nemad elanud, tööd teinud, rõõmus-tanud ja kannatanud kaua enne meid. Siin on nemad surnud ja magavad siin mulla põues. Kui need meie isad mitte nii kannatlikult ja hoolega tööd ei olek-sivad teinud, siis oleks meie maa nüüd üks leivata metsamaa. [...] see maa on palju vaeva kannatanud ja palju vägivalda võerailt rahva[i]lt. Aga see maa oli meie isadelle väga armas, ja nii armas, et nemad selle hääks ohverdasivad vaeva, ajalikku õnne, hinge, ja südame vere. [...] Seda maad, mis nemad on harinud ja ehitanud, peame meiegi ehitama ja harima. Seda maad, mis nemad nii hellaste on armastanud, ja hinge heites meeles pidanud, peame meiegi armastama ja südames kandma, nii kui nemad seda on teinud. [...] Selle maa hääks on meie kohus tööd teha, ja kui Jumal tahab, siin ka auusaste surra.” See oli Jaan Jungi kreedo, mis määras ta elutee ja töö.

²³ EKIA, f 50, m 8:1, l 3–4.

JAAN JUNG'S HISTORICAL WORKS

Ants VIRES

At the beginning of the Estonian national movement in the 1860s very little information was available about Estonian history. The Baltic German historical scheme was very simple: in the early 13th century the Estonians lived in the darkness of heathendom, the German conquest brought them the light of Christianity. In 1869 the Estonian national leader C. R. Jakobson in his “first patriotic speech” turned this scheme upside-down: the ancient Estonians lived in the light of freedom, the German conquest brought a centuries long darkness of serfdom and now a new day was dawning for the Estonians. The real historical process in Estonia was only fragmentarily known.

In the 1870s Jaan Jung (1835–1900), a simple village schoolmaster, began to fill the gaps in Estonian history. He published a series of nine books under the name “Kodu-maalt” (From Our Homeland, 1874–1879) dedicated to various

problems of Estonian history, especially local histories. For it he mostly translated Baltic German popular historical articles commenting them with his own remarks. He also translated into Estonian the main source of the early history of Estonia – *Heinrici Chronicon Livoniae* – from the beginning of the 13th century, learning for this purpose Latin. The translation was published in 1881–1884 in four fascicles. One of his last historical works treated his own parish, Halliste, in South Estonia (1893). Between 1880 and 1900 he performed a large-scale registration of the country's archaeological monuments, laying thus the foundation for Estonian archaeology. Having no special education Jaan Jung was a typical early fighter for the enlightenment of the people, a self-made man in the fields of history and archaeology.

JAAK JUNG'S HISTORICAL WORKS

And VIKES

In the 1870s Jan Jung (1835–1900), a simple village schoolmaster, began to fill the gaps in Estonian history. He published a series of nine books under the name "Kodu-maalt" (From Our Homeland, 1874–1879) dedicated to various process in Estonia was only fragmentarily known. The real historical sethion and now a new day was dawning for the Estonians. The light of freedom, the German conquest brought a century long darkness of patriotic speech, turned this scheme upside-down: the ancient Estonians lived in Christianity. In 1869 the Estonian national leader C. R. Jakobson in his "Word of Hope" called for the Estonians to turn their backs to the German yoke and to turn their faces to the light of freedom. The Baltic German historical information was available about Estonian history. At the beginning of the 1800s very little is known about the Estonian national movement in the 1800s very little